

Erasmus en Justus Lipsius in hun correspondentie over opvoeding en onderwijs

door

DR. J. KLUYSKENS

Bij Erasmus treft men veelvuldig beschouwingen aan over de wederzijdse plichten van opvoeder en leerlingen. Zijn losse opmerkingen komen vrij duidelijk aan, doch niet altijd op een wijze die aan alle kritiek het zwijgen oplegt. Lipsius' activiteit als paedagoog is ons anderzijds weinig bekend. Het werk, *De recta institutione iuventutis*, dat hem nauw aan het hart ging¹, heeft hij nooit uitgegeven. In tegenstelling met Erasmus die voorstander was van privaat onderwijs, ging Lipsius' voorkeur naar het leven in gemeenschap en collectief onderwijs voor studenten².

Erasmus' standpunt, zijn vertrekpunt, is socratisch: mensen worden niet geboren; zij worden gevormd³. Meteen wordt de verantwoordelijke opdracht van de opvoeder scherp gesteld. In de *Moriae encomium, sive Stultitiae Laus* (1511) hing hij een kleurig beeld op van het leven van de paedagoog en karikaturiseerde in een spotprent de schoolmeester. Zelfvoldaan in hun opvallend geloof in hun kennis brengen zij de kinderen louter onzin bij. Maar als een ander zich soms vergist in een woordje, wat een drama, wat een ruzie, wat een gescheld?⁴

De eisen die de Rotterdamse humanist aan de opvoeders stelde, stonden zeer hoog: hij verwachtte veel van een degelijk onderwijs. In talrijke brieven verheugt Erasmus zich erover dat wereldlijke en kerkelijke gezagdragers het belang van de opvoeding en van een goed onderwijs hebben beseft. De opleiding van de jeugd door een voortreffelijk onderwijs ging Erasmus zeer ter harte. Aan de Gentse

1. M. Delcourt & J. Hoyoux, *Laevinus Torrentius Correspondance*, I, Parijs, 1950, p. 182, nr. 88bis.

2. H. F. Bouchery, *Waarom Justus Lipsius gevierd?*, in *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, XI, nr. 8, Brussel, 1949, p. 24.

3. S. Dresden, *Geloof me: mensen worden niet geboren...*, in 'Erasmus', *Genie en Wereld*, Hasselt, 1971, p. 103.

4. D. Erasmus, *Stultitiae laus*, cap. 49: „Adeo sibi placent, dum pavidam turbam minaci vultu voceque territant, dum ferulis, virgis lorisque conscidunt miseros, dumque modis omnibus suo arbitratu saeviant...”.

schoolmeester Robert de Keyser⁵ schreef hij in het najaar 1503 dat deze moedig de Gentse jeugd het Latijn en andere schone vakken moest bijbrengen, daar, naar zijn gevoel, het onderwijs de eerlijkste opdracht en daarbij de goden het aangenaamste was⁶. Aan de Duitse opvoeder Euricius Cordus⁷ vertrouwde hij op 17 april 1519 toe dat, naar de mening van talrijke kerkelijke en wereldlijke vorsten, niemand verdienstelijker is voor de gemeenschap dan de schoolmeester⁸. Aan bevriende correspondenten gaf Erasmus, als begeleider hunner studies, herhaaldelijk goede raad. Voor hem had de studie tevens een religieuze dimensie. In die zin schreef hij op 28 februari 1522 aan de jonge Jan Erasmus Froben⁹, dat de studie der klassieke oudheid tot godsdienstigheid kan aanzetten¹⁰. Zijn Gentse bediende Livinus Algoet¹¹, die het met zijn studies lastig had, moedigde hij aan op 13 april 1520, hem op zijn verantwoordelijkheid wijzend¹². Al is de geestesgesteldheid voor de studie primordiaal, belangrijk is ook de geschikte methode. Aan zijn Antwerpse vriend Peter Gillis¹³ geeft hij in een brief van 6 oktober 1516 de gulden raad planmatig en zonder overhaasting

5. Robert de Keyser (Caesar), na leraar te zijn geweest te Gent, werd hij drukker, om daarna in zijn geboortestad rechten en Grieks te studeren. Cf. P. S. Allen, *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, I, Oxford, 1906, p. 388-389. Verder geciteerd als P. S. Allen.

6. P. S. Allen, I, p. 389, ep. 175, r. I-3: „Perge, mi Roberte, in instituto omnium (meo quidem iudicio) pulcherrimo superisque gratissimo, ut iuventutem Gandavorum puro Latinae lingae sermone pares ad optimas disciplinas percipiendas”.

7. Euricius Cordus (Hendrik Solde) (1486-1535), studeerde te Erfurt. Na zijn rectoraat aan het Mariacollege van zijn geboortestad, ging hij geneeskunde studeren te Ferrara. In 1527 doceerde hij de geneeskunde aan de pas opgerichte universiteit van Marburg (Cf. P. S. Allen, III, p. 533).

8. P. S. Allen, III, p. 534, ep. 941, r. 15-17: „Sed quo alacrius verseris in isto munere, fac memineris secundum principes et episcopos neminem magnificentius posse mereri de republica quam ludi literarii magistrum...”.

9. Jan Erasmus Froben (geb. ca. 1516), jongste zoon van Jan Froben. Na zijn studies te Freiburg, Koblenz, Parijs en Leuven werd hij medewerker van zijn vader in de drukkerij te Basel (Cf. P. S. Allen, III, p. 57, n. 20).

10. P. S. Allen, V, p. 26, ep. 1262, r. 11-14: „Libellus hic (Familiarium Colloquiorum Formulae) nonnihil conducet et ad pietatis elementa percipienda: quo nomine debet tibi chorus innumerabilis aequalium, quod haec utilitas per te ad ipsos pervenerit”.

11. Livinus Algoet (overl. 1547) kwam in Erasmus dienst in 1519. In 1524 liet hij hem geneeskunde studeren te Leuven. Na een mislukking werd hij in 1525 opnieuw briefdrager van Erasmus. Ca. 1532 was hij bediende aan het hof van Maria van Hongarije. In 1534 werd hij tot leraar van de jonge pages aan het hof benoemd (Cf. P. S. Allen, IV, p. 235).

12. P. S. Allen, IV, p. 236, ep. 1091, r. 32-35: „... tibi cum nihil horum non suppetat ex amicorum benignitate, nisi talem te reddideris qualem oportet, non erit quod praetexas, culpa omnis in te unum recidet”.

13. Peter Gillis (Aegidius, Gillius) (1486-1533), humanist, rechtsgeleerde, dichter (Cf. *NBW* IV, 4-8).

te studeren¹⁴. Het uiteindelijke doel tenslotte van ieder goede studie, vertrouwdde hij toe aan Ludovicus Carinus¹⁵, is een blijvende verrijking van het leven¹⁶.

Een humanistisch opvoeder is Erasmus zijn leven lang geweest. Het verwijt dat hij ironiseerde zonder zich ooit te engageren, treft hem bezwaarlijk¹⁷. Wel moet worden toegegeven dat, in zijn ogen, het onderwijs slechts tot de elite moest gericht, doch met het inzicht en de bekommernis het volk te vormen. Asociaal was de humanist Erasmus allerminst. Al zal de studie ongetwijfeld persoonlijke roem bezorgen, zij zal vooral, schreef hij op 26 september 1520 aan Jan Köl¹⁸, de mensheid eeuwig sieren¹⁹.

„Hoewel hij geen volledige en systematisch opgebouwde theorie over opvoeding en onderwijs heeft nagelaten, hoewel zijn bemoeiingen met het onderwijs vooral op de praktische doorvoering in de school waren gericht, blijkt hij richtinggevend werk te hebben geleverd voor het humanistisch onderwijs”²⁰. Het samenstellen van leerboekjes voor de school vond hij derhalve niet te min, omdat hij ook de ‘passio docendi’ in zich droeg op zijn manier²¹.

Zijn zienswijze over het onderwijs, heeft Erasmus uitgesproken, zijn hart en gemoed heeft hij zelden uitgestort als in de brief van de lente 1497 aan zijn gewezen leerling Christian Northoff²², die hij tijdens zijn verblijf in Parijs had gekend. Deze merkwaardige brief kan worden aangezien als een uitzonderlijke synthese van Erasmus’ eisen, wensen en dromen inzake onderwijs en opvoeding.

14. P. S. Allen, II, p. 357, ep. 576, 44-47: „Certum aliquod vitae genus ipse tibi praescribito, quid quibus horis agere velis. Nec alia super alia congere nisi prioribus explicatis: ita diem, qui nunc pene totus intercidit, tibi reddideris longiorum”.

15. Ludovicus Carinus (Kiel) (overl. 1569), was hoofd van de Latijnse school te Frankfurt van 1523 tot 1524. In 1527 was hij leraar te Koblenz. Hij studeerde verder aan de universiteit te Marburg. In 1546 was hij rector van de St. Thomas-school te Straatsburg (Cf. P. S. Allen, III, p. 496-497).

16. P. S. Allen, IV, p. 107, ep. 1034, r. 1-2: „Perge qua instituisti, mi Ludovice, ea vitae praesidia tibi comparare quae ne tum quidem deserunt possessorem cum ipsa deserit vita”.

17. Cf. M. P. Gilmore, *Humanists and Jurists*, Cambridge, 1963, p. 145.

18. Jan Alexander Brassicanus (Köl) (1500-1539), professor te Ingolstadt en Wenen (Cf. P. S. Allen, IV, p. 351-352).

19. P. S. Allen, IV, p. 352, ep. 1146, r. 9-12: „Etiam si sacrum est quicquid ad honesta studia pertinet, sed tamen pulcherrima gloriae laurea, quam eruditissimis scriptis tuis promereri perges, nullo unquam aevo marcescet”.

20. M. A. Nauwelaerts, *Erasmus*, Fibulareeks 46, Bussum, 1969, p. 67.

21. M. A. Nauwelaerts, *Latijnse school en Onderwijs te 's-Hertogenbosch tot 1629*, in *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, XXX, Tilburg, 1974, p. 213-214.

22. Christian Northoff, studeerde te Parijs, vestigde zich als handelaar te Lübeck (Cf. P. S. Allen, I, p. 168-169).

Hij werd voor het eerst gepubliceerd in de door Beatus Rhenanus²³ bezorgde uitgaaf der *Familiarium colloquiorum formulae* (1518). Hij werd als voorbeeld opgenomen in de *De conscribendis epistolis* (1518). Na een heruitgave van Froben in 1519, werd het werk opnieuw hetzelfde jaar uitgegeven bij Dirk Martens te Leuven.

De ideale leerling vraagt naar de ideale leermeester. Het beeld van beiden wordt kleurig op schrift gesteld in deze beroemde brief, die de eeuwen trotserend, niets aan actualiteit heeft ingeboet. Deze brief bevat tal van autobiografische gegevens: Erasmus doorloopt de verscheidene stadia van zijn leven, grijpt naar de ervaringen van het verleden. Deze persoonlijke achtergrond verrijkt uitzonderlijk de inhoud. In deze paedagogische aangelegenheden haalt de practicus het derhalve op de theoreticus. Bij lezing en studie van de brief kan men bezwaarlijk de mening bijtreden dat Erasmus de indruk wekt elke vorm van normaal onderwijs te vermijden en in zekere zin te minachten²⁴.

De bevoegdheid, de degelijkheid van de leerkracht, alsmede de optimale verhouding van leermeester en leerling zijn voor Erasmus van essentieel belang. „Laat dan je eerste zorg zijn een van de geleerdste leermeesters te kiezen”, schrijft hij. „Het is toch niet mogelijk dat wie zelf niet geleerd is, een ander degelijk zou onderrichten”²⁵. Ongetwijfeld had de geschreven taal, het boek, voor de humanisten een primordiale functie in de vorming. De bewering nochtans dat het naar Erasmus zelf de enige mogelijkheid tot echte vorming bood, wordt door Erasmus' woorden tegengesproken²⁶. Zonder een bekwame leraar die zijn pupil in de boeken inleidt en wegwijzer wordt der wetenschap, is iedere vruchtdragende studie onmogelijk. „Zodra je die gevonden hebt, zorg er volstrekt voor dat hij tegenover jou een vaderlijke gezindheid heeft en jij jegens hem die van een zoon”²⁷. De vader-zoon relatie beklemtoonde Erasmus uitzonderlijk, waar hij vervolgde: „Daartoe worden wij aangespoord door een billijkheidsgevoel: wij zijn immers niet minder verplicht aan hen die ons leren goed te leven als aan hen die ons tot het leven hebben geroepen. Bovendien

23. Beatus Rhenanus (Bild) (1485-1547), studeerde aan de universiteit te Parijs. Vervolgens werkte hij twee jaar als corrector bij Henricus Stephanus. Van 1511 af was hij medewerker van Froben te Basel. In 1526 keerde hij terug naar zijn geboortestad Schlettstadt, waar hij tot aan zijn dood verbleef (Cf. P. S. Allen, II, p. 60-61).

24. Cf. S. Dresden, *op. cit.*, p. 110.

25. P. S. Allen, I, p. 172, ep. 56, r. 9-11: „Prima igitur cura sit ut praeceptorem tibi eligas quam eruditissimum. Neque enim fieri potest ut is recte quenquam erudiat qui sit ipse ineruditus...”.

26. S. Dresden, *op. cit.*, p. III.

27. P. S. Allen, I, p. 172, ep. 56, r. 11-12: „... quem simulatque nactus eris, fac omnibus modis efficias ut ille patris in te, tu filii in illum vicissim induas affectum”.

draagt die onderlinge genegenheid zoveel bij tot het leren, dat gij vergeefs een leermeester in de letteren hebt, als hij niet tevens uw vriend is" ²⁸.

Zonder te innoveren knoopte Erasmus hierin bij de traditie van A. Quintilianus aan, die als pedagoog de innige noodzakelijkheid van de affectieve verhouding voor een geslaagde opvoeding duidelijk had gesteld, wensend dat de leraar als opvoeder immer als een begrijpende vader zou optreden ²⁹. Nieuw was Erasmus' overtuiging, dat het 'goede leven', de zedelijke waarden boven een verstandelijke vorming en geleerdheid stonden, zich hierin bij Cicero aansluitend ³⁰. In een tijd door zedelijk verval bedreigd, waarin het gevaar niet denkbeeldig was dat de studie der klassieke letteren haar einddoel in zich zelf zocht, ijverde Erasmus voor een humanisme dat de algemene verheffing van de mens beoogde ³¹. Voor hem herleefde de klassieke oudheid niet als een stuk historie maar als een realiteit, gericht op de ontdekking van een wereld die de mens moest veredelen. Bij de bestudering van het verleden ging het bij Erasmus in feite om het heden. Niet de historische interesse overweegt, de verheffing van de mens ging hem ter harte. Hij wil een jonge generatie opvoeden om bij te dragen tot de vorming van een nieuwe wereld, waarin allen in vrede en harmonie zullen leven. Tegenover de beperkingen die Kerk en Staat in de vroegere eeuwen de mens voortdurend oplegden, komt nu het lokkend ideaal van de mens die zijn eigen weg door de wereld kiest. Dit ideaal is echter de vrucht van geleerdheid en van de overtuiging van de waarde der zedelijke normen.

Ontegensprekelijk is de 'scientia' belangrijk, maar einddoel is zij niet: zij dient te leiden tot liefde voor de anderen. „Zorg ervoor”, schrijft hij in de *Antibarbari* (1520), „niet minder goed te zijn dan geleerd: goed is de wetenschap, beter de liefde. Door beide aaneen te rijgen, zult gij de volmaaktheid bereiken” ³².

Na de fundamentele verhouding leraar-leerling, vervolgens de prioriteit van de morele waarden te hebben gesteld, gaat Erasmus

28. *Ibid.*, r. 13-17: „Ad quod quidem cum ipsa honesti ratio nos debet adhortari (quod non minus debeamus iis a quibus recte vivendi rationem quam a quibus vivendi initia sumpsimus); tum mutua ista benevolentia tantum ad discendum habet momenti, ut frustra literarum praeceptorem sis habiturus, nisi habueris et amicum”.

29. Quintilianus, *Institutio oratoria*, II, 2: „Sumat igitur (praeceptor) ante omnia parentis erga discipulos suos animum, ac succedere se in eorum locum, a quibus sibi liberi tradantur, existimet: ipse nec habet vitia, nec ferat”.

30. Cicero, *Tusculanae Disputationes*, IV, 3: „Qui cum cetera litteris mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam litteris persecuti sunt”.

31. Cf. D. van Damme, *Erasmus*, Utrecht-Antwerpen, 1960, p. 136-137.

32. *Desiderii Erasmi Roterodami Opera Omnia* (ed. J. Clericus), X, Leiden, 1706, 1720 A: „... stude non minus melior esse quam doctior, bona est scientia, caritas melior. Utramque alteri si comitem adiunxeris, rem absolutam conficies”.

over naar de praktijk, de methodologie van de studie. „In de tweede plaats moet gij aandachtig bij hem zijn en volhardend. Een overdreven inspanning breekt dikwijls de aanleg van de leerlingen. Volharding echter blijft duren door matigheid en brengt door dagelijkse oefening een grotere stapel bijeen dan men algemeen aanneemt”³³.

In deze gulden raad spreekt een sterk stoïcijns levensbesef : de matigheid blijkt de grondslag van Erasmus' gedachten over de studie. Men kan zeggen dat de optimale voorwaarde voor een degelijke studie bereikt wordt door het maathouden. „Verzadiging is slecht in alle gevallen”, vervolgt Erasmus in zijn brief, „maar het ergst in de letteren. Daarom moet de inspanning bij de studie van tijd tot tijd worden onderbroken : gij moet er spel tussen mengen, maar waardig spel dat overeenstemt met uw studie en er niet te veel van afwijkt. Beter nog, de studie moet steeds met enig genot vermengd gaan : dan krijgen wij de indruk dat leren veeleer spel is dan inspanning. Want niets kan blijven duren als het de beoefenaar niet enig genot verschaft”³⁴. Sterk legt Erasmus de klemtoon op de ongedwongenheid, psychologische drijfkracht voor de vooruitgang in de studie. „Neem dan nu een manier aan om niet alleen goed maar makkelijk te studeren”^{34bis}.

Aan de actieve, creatieve methode wordt een ruime plaats gelaten : passiviteit is derhalve de grote vijand van de ware studie. „Vanaf het begin, en dat is hoofdzaak, luister aandachtig en begerig naar de uitleg van uw leermeester. Stel je er niet mee tevreden zijn uiteenzetting ijverig te volgen, maar tracht hem soms voor te zijn.... Opdat uw kennis niet zou vervliegen, moet gij die soms voor u zelf en voor de anderen herhalen. Ook daarmee moogt gij niet tevreden zijn ; denk erom een gedeelte van uw tijd te besteden aan stille overweging : dat is volgens St. Augustinus het enige middel om uw verstand en uw geheugen te vormen. De discussie is ook als het ware een worstelperk van het verstand om de spieren van de ziel te tonen, te stimuleren, te sterken. Schaam je niet om te vragen als gij twijfelt en u te verbeteren als gij er naast bent”³⁵.

33. P. S. Allen, I, p. 172, ep. 56, r. 17-21 : „Deinde ut te illi et attentum et assiduum praebeas. Contentione enim immodica nonnumquam obruuntur ingenia discitentium. Assiduitas vero et mediocritate sua perdurat, et quotidianis exercitationibus maiorem opinione acervum accumulatur”.

34. *Ibid.*, r. 21-27 : „Satietae cum omnibus in rebus, tum in literis nihil perniciosius. Laxanda est igitur aliquoties illa studiorum contentio, intermiscendi lusus, sed liberales, sed literis digni, et ab his non nimis abhorrentes. Imo mediis ipsis studiis perpetua quaedam voluptas admiscenda est, ut ludum potius discendi quam laborem existimemus. Nihil enim perdit fieri potest quod non agentem aliqua voluptate remoretur”.

34bis. *Ibid.*, r. 28 : „Optima quaeque statim ac primum discite”.

35. *Ibid.*, p. 173, r. 41-45 : „Principio, quod caput est, praeceptorem interpretantem

In details tredend wijkt Erasmus geenszins af van zijn oorspronkelijk opzet, alles in het werk te stellen om door een beproefde studiemethode de jeugd een degelijke opvoeding te verzekeren. „Vermijd nachtwerk en ontijdige studie, want het dooft de geest uit en brengt grote schade aan de gezondheid. De morgenstond is bemind door de Muzen en geschikt voor de studie. Na het middageten, ga spelen of wandelen of luchtig praten met vrienden... Voor het avondeten moet je even rondkuieren en na het eten ook. Lees voor je slapen gaat een zeer mooie passage die belangrijk genoeg is om te onthouden, laat de slaap u overvallen terwijl je er nog aan denkt, en tracht je die te herinneren als je opstaat”³⁶.

Erasmus' sloteis in zijn brief klinkt erg radicaal, doch moet gezien worden in de pedagogie van het humanisme van de zestiende eeuw. Zij verwoordt de ongebreidelde lust tot kennis en verrijking die de humanisten eigen waren. Steeds worden zij voortgestuwd door een zekere onrust, voortgedreven door een zekere onvrede. Wie studeert moet vooreerst beseffen dat hij steeds op weg is, dat geen enkel bereikte trede als einddoel kan gelden. Nooit is het reeds verworvene voldoende. Kernachtig heeft Erasmus deze visie verwoord in de *Antibarbari*. „Ten slotte wanneer ik er voor zal gezorgd hebben alles te weten, weet ik met zekerheid dat ik ben als een onwetende”³⁷. Elke voltooiing toont derhalve steeds het onvolmaakte van het gepresterde. „Dit woord van Plinius moet steeds in uw geest geprent blijven : al de tijd die gij niet aan de studie besteedt is verloren tijd”³⁸.

Erasmus ziet de mens als een wezen dat onvermoeid zijn opdracht trouw moet blijven nl. zijn mogelijkheden uit te baten, zijn talenten te laten renderen. Ter uitwerking van deze opdracht speelt de studie een zeer aanzienlijke rol. Deze opgave tot het mens worden heeft hij bondig uitgedrukt in de bekende verwoording uit de

non attentus modo, sed et avidus auscultato. Non contentus impigre aequi disserentem, aliquoties praevolare contende... Audita ne effluent, aut apud te aut cum aliis retracta. Nec his quidem contentus, aliquam temporis partem tacitae cogitationi tribuere memento, quam unam divus Aurelius tum ingenio tum memoriae in primis conducere scripsit. Conflictatio quoque et tanquam palestra ingeniorum nervos animi praecipue tum ostendit, tum excitat, tum adauget. Nec sciscitari si quid dubitas, nec castigari si quid errabis, sit pudor”.

36. *Ibid.*, 55-63 : „Nocturnas lucubrationes atque intempestiva studia fugito ; nam et ingenium extinguunt et valetudinem vehementer offendunt. Aurora Musis amica est, apta studiis... Sub coenam paulisper inambula, coenatus idem facito. Sub somnum exquisiti quippiam ac dignum memoria legito, de eo cogitantem sopor opprimat, id experrectus a teipso reposcas”.

37. D. Erasmus, *Antibarbari*, LB X, 17108.

38. P. S. Allen, I, p. 173, ep. 56, r. 63-64 : „Plinianum illud semper animo insideat tuo, omne perire tempus quod studio non impertias”. Cf. Plinius, *Ep.*, 3, 5, 16.

Declamatio de pueris statim ac liberaliter instituendis (1529) : „Homines, mihi crede, non nascuntur sed finguntur”³⁹. Deze visie kan als grondintuïtie van de Erasmiaanse pedagogie worden aanzien. De uitzonderlijke plaats, die aan de ‘bonae litterae’ wordt toegewezen, wordt meteen verduidelijkt. Geest en gemoed kunnen zij kneden tot een volwaardig mens-zijn. „Quis igitur saxeos illos et agrestes homines ad humaniorem vitam, ad mansuetius ingenium, ad mores modestiores adduxit? Nonne literae? Hae animum nostrum fingunt, affectus mitigant, frangunt indomitos impetus, molliunt et ingenium non sinunt esse ferox”⁴⁰.

Heeft Erasmus de klemtoon gelegd op het individueel onderwijs, Lipsius daarentegen is een voorstander geweest van het leven in gemeenschap, zoals hij in zijn jeugd jaren op het Tricornatum te Keulen bij de jezuiten was opgeleid⁴¹. Beide pedagogen nochtans hebben aan de verhouding leraar-leerling een essentiële plaats gegeven.

Lipsius' activiteit heeft zich niet beperkt tot zijn colleges aan de universiteiten te Jena, Leiden en Leuven, hoe aanzienlijk zijn arbeidsterrein op het universitair vlak ook is geweest. Aansluitend bij zijn onderricht aan de hogeschool beschouwde hij zijn ‘contubernium’ als een gewichtig onderdeel van zijn opdracht als opvoeder. Na de voltooiing hunner studies bezorgde hij de discipelen die bij hem inwoonden, een ‘testimonium’ waarin hij getuigenis aflegde van hun bekwaamheid en van hun morele eigenschappen⁴². De dagverdeling aan de kostgangers voorgeschreven, is ons van de hand van Balthasar Moretus⁴³ bewaard. De studie van de klassieke auteur, waarvan Cicero het hoofdbestanddeel vormde, moest op bepaalde tijden worden onderbroken door een wandeling. Het passief registeren van de stof aanzag Lipsius als een reëel gevaar. Aan het persoonlijk initiatief werd derhalve een aanzienlijke rol toegewezen. De auteurs moet de student met een wel omschreven

39, LB I, 493 B.

40. LB X, 1715 C. Vergelijken wij Erasmus' standpunt met de visie van de jezuit Jan Bonifacio (1538-1606) die in 1576 schreef: „Puerilis institutio est renovatio mundi” (geciteerd door F. Charmot, *La pédagogie des Jésuites. Ses principes, son actualité*, Parijs, 1943, p. 42 en M. A. Nauwelaerts, *Les écoles d'Humanités du XVIe siècle, précurseurs de nos Humanités Anciennes*, in *Les Etudes Classiques*, XI - N° 3-4, (1972), p. 330).

41. Cf. J. Kuckhoff, *Die Geschichte des Gymnasium Tricornatum*, Keulen, 1931, p. 120-126.

42. Cf. H. F. Bouchery, *op. cit.*, p. 24.

43. Balthasar I Moretus (Moerentorf) (1574-1641), drukker. Hij maakte deel uit van Lipsius' ‘contubernium’ te Leuven van begin oktober 1592 tot begin 1593 (cf. *BN XV*, 256-258; A. Gerlo-H. D. L. Vervliet, *La correspondance de Juste Lipse conservée au Musée Plantin-Moretus. Introduction, Correspondance et Commentaire, Documents, Bibliographie*, Antwerpen, 1967, p. 44).

doelstelling exciperen. Gezamenlijke oefeningen, bestendig toezicht, gezonde wedijver aanzag hij als winstpunten⁴⁴.

Een degelijke methodologie van het onderwijs ging Lipsius even zeer ter harte als zijn beroemde voorganger Erasmus. In zijn brief van 11 oktober 1582 schreef hij aan Adolf van Meetkerke⁴⁵, dat in zijn eerste studiejaren hij in drie verschillende scholen op drie verschillende grammatica's was aangewezen: hij betreunde deze hopeloze hoeveelheid schoolboeken, die soms meer verwarring dan inzicht bijbrachten⁴⁶. Velen beseften het gemis aan planmatig onderwijs. Lipsius werd derhalve met enkele andere geleerden verzocht, naar wij uit Plantins brief van 21 december 1585 aan Gabriel de Cayas, secretaris van Filips II vernemen, om de beste grammatica aan te duiden⁴⁷.

Naast zijn bekommernis voor een degelijk middelbaar onderwijs had de methodologie voor een geschikt universiteitsonderricht Lipsius' volle belangstelling. Hierover zijn wij uitzonderlijk wel ingelicht door de bewaarde 'Wenschen namens den Senaat door Lipsius ter kennis gebracht van Curatoren en Burgemeesters, met hun antwoord' van 9 februari 1587⁴⁸. Het aantal professoren moet beantwoorden aan een ruime mogelijkheid hun studenten persoonlijk te begeleiden. Met het oog op het individueel initiatief moet de bibliotheek gerieflijk ingericht om de studenten gelegenheid te geven zich aan persoonlijke studie te wijden.

Behoudens deze gegevens die overduidelijk wijzen op Lipsius' zorg voor een pedagogisch verantwoord onderricht, biedt zijn brief van 3 april 1578 aan Filips de Lanoy⁴⁹ ons een synthesebeeld van doel en waarde der studie, van pedagogische principes die hem nauw aan het hart lagen. Naar hij vernomen had, stond de jongeling vertreksgereed voor een reis naar Italië⁵⁰. De indrukken van zijn verblijf in dat land⁵¹ lagen Lipsius nog vers in het gehe-

44. Cf. H. F. Bouchery, *op. cit.*, p. 56.

45. Adolf van Meetkerke (Mekerchus) (1528-1591), hellenist, filoloog, staatsman (cf. *BN* XIV, 277-284).

46. J. Lipsius, *Cent. misc.*, I, 94.

47. *Correspondance de Christophe Plantin*, VII, p. 244-245, nr. 1056.

48. P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit (1574-7 febr 1610)*, I, in *Rijks Geschiedkundige Publicatiën*, nr. 20, 's-Gravenhage, 1913, p. 139-140, nr. 121.

49. Filips de Lannoy, verwant met Filips (1487-1543), lid van de Raad van State en hoofd in de Raad van Financiën onder Karel V. Verwant tevens met Karel de Lanoy vice-koning van Napels (1526-1527) en Filips (overl. 1597) gouverneur van Doornik. *BN*, XI, p. 297-302.

50. J. Lipsius, *Cent. misc.*, I, p. 24, 22.

51. J. Lipsius verbleef te Rome in de omgeving van Gravelle van einde 1568 tot begin 1570 (cf. H. D. L. Vervliet, *Lipsius' jeugd 1546-1578. Analecta voor een kritische Biografie*, in *Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, XXXI (1969), nr. 7, p. 24-29.

gen en gemoed, zodat deze brief, net als Erasmus' brief, autobiografisch is gekleurd.

Het is een bekend feit, dat de humanisten uit de 16de eeuw reislustig waren. Zij hielden aan de overtuiging, dat de nieuwe geest de grenzen van de landen heeft verbroken en de wereld heeft opengezet. Zij zochten naar contact met geestesgenoten. De humanisten vonden immers in hun studiegenoten gelijkgestemde burgers van de ene 'respublica literatorum'⁵².

Voor een brede ontwikkeling is het reizen met een verblijf in het buitenland, verzekerde Lipsius in zijn brief, een gewenste verrijking: ten bewijze, het voorbeeld van geleerde mannen in heden en verleden⁵³. De kennismaking met een ander milieu, de ontdekking van nieuwe levenswijze kunnen een bevrijding betekenen, doch een reis kan tevens een reëel gevaar inhouden: het rondzwerfen zonder studiebekommering, zonder een wel bepaald doel. Twee zaken moet de reiziger derhalve vóór ogen staan: het nut, vervolgens het genoeg van de reis. Belangrijk is derhalve de geestesgesteldheid die zich moet vertakken in een juist inzicht van voorzichtigheid, van geleerdheid en van de morele waarden⁵⁴.

Zoals Erasmus het herhaaldelijk deed, accentueerde Lipsius de noodzakelijkheid van de primauteit van de zedelijke vorming, vooral voor de jeugd. Beiden stellen een humanisme dat geestelijk gezond moet zijn. Het is tekenend voor hun volharding waar het om grote beginselen gaat, dat zij in hun humanistische opvoeding steeds het belang van de zedelijke normen hebben behartigd. In zijn *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex qui ad principatum maxime spectant* (1589) zal Lipsius de dringende noodzaak van de zedelijke vorming vooropstellen: „Pravas artes malasque libidines ab iuventute prohibebit (censor)”⁵⁵. Waar nodig zal het openbaar gezag met strenge wetten hiervoor moeten instaan: „Revoca fidem, comprime libidines, et quae dilapsa fluxerunt, severis legibus vinci”⁵⁶.

52. P. L. M. Grootens, *Dominicus Baudius. Een levensschets uit het Leidse Humanistenmilieu 1561-1613*, Nijmegen-Utrecht, 1942, p. 98.

53. J. Lipsius, *Cent. misc.*, I, p. 24, 22: „Placet ea mens, quam agnatam scio non nisi optima cuique menti. Humiles istae et plebeiae animae, domi resident et adfixae sunt suae terrae: illa divinius est, quae caelum imitatur, et gaudet motu. Itaque sive prisco sive nostro aevo, peregrinati fere sunt viri magni”.

54. *Ibid.*: „Sed ista hic cautio: ut id fiat non cum voluptate solum, sed cum fructu. Vagari, lustrare, discurrere quivis potest: pauci indagare, discere, id est vere peregrinari... At in utilitate laborandum est. Quam nec secuti omnes; nec qui secuti, adsecuti. Eam tibi ingero, et triplici hoc limite designo, Prudentiae, Scientiae, Morum”.

55. J. Lipsius, *Opera Omnia*, IV, Antwerpen, 1637, p. 66b.

56. *Ibid.*, p. 68a.

Op reis zal een jongeling de zedelijke waarden vóór ogen houden, te meer daar andere volkeren andere instellingen hebben, andere gewoonten, andere zeden. Het observeren van dat alles kan voor de vorming van het oordeel bijzonder vormend zijn.

Feitenmateriaal en mensen moeten echter aan de eisen van een scherpe kritiek voldoen⁵⁷. Aan het persoonlijk oordeel, aan de actieve methode in de opvoeding hecht Lipsius, in het voetspoor van Erasmus, de grootste waarde. Wie zich wil verrijken mag geen vrede nemen met een passief toekijken, dat als waardeloos moet worden aangezien. Al is de omgang met de mensen een gewichtige aangelegenheid, kostbaar is tevens de studie van het geschreven woord, de kennismaking met de boeken⁵⁸, zonder accentverschuiving nochtans, zo niet is het gevaar groot dat men in boekenwijsheid vervalt.

Lipsius' ideaal was derhalve de jeugd opleiden, haar de weg wijzen in de nalatenschap der Oudheid, opdat zij verrijkt met dit erfgoed beter in dienst zou staan van de gemeenschap. Zijn droom en doel der opvoeding verwoordde hij op 26 januari 1591 aan Cornelis Aerssens⁵⁹. Dankbaarheid voor de leiding die hij gaf aan diens zonen⁶⁰ wenste hij niet. Van hen verwacht hij dat zij in dienst zouden staan van hun medemensen. Zijn hartewens is de jeugd bij te staan met zijn goede raad om haar kennis en zin voor de deugd bij te brengen⁶¹. In zijn brief van 4 juni 1591 vertrouwde

57. J. Lipsius, *Cent. misc.*, I, p. 24-25, 22: „Instituta enim illa varia gentium, ritus moresque hominum, formae civitatum, incredibile est ad iudicium et prudentiam quam potenter possint. Si tamen non visa aut libata ea leviter, sed admissa, retenta, et collata inter se examinis quadam lance”.

58. *Ibid.*: „Ad Scientiam te nunc eadem manu duco. Quam mirere fortasse, quod peregre quaeram... Sed desines huius admirationis, si animum flectes ad duplicem, qui ad Scientiam, modum. Aut enim ab Auribus ea, aut ab Oculis est: a Doctore dico, aut a Libris. Et de libris quidem, nemo it negatum quin domi habeantur, tractenturque melius: in doctoribus, aliter esse ratio suadet... hianti ore bibe abditae doctrinae fontes”.

59. Cornelis Aerssens (1545-1627), was in 1574 secretaris van de stad Brussel, in 1580 raadpensionaris van die stad. Hij werd in 1584 griffier der Staten-Generaal, welke betrekking hij tot in 1623 waarnam. Cf. *NNBW*, I, 10-13.

60. Franciscus en Johan Aerssens studeerden aan de Leidse universiteit. Cf. P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidse Universiteit (1574-1610)*, I, p. 251 en 467.

61. G. H. M. Delprat, *Lettres inédites de Juste Lipse concernant ses relations avec les hommes d'Etat des Provinces Unies des Pays-Bas principalement pendant les années 1580-1597, publiées avec une introduction et des notes*, Amsterdam, 1858, p. 57, nr. 30: „De tuis nolo gratiam mihi haberi aut deberi, quia quidquid in iis promovendis dirigendisque facio, id totum Reipublicae imputo et impendo... Nam haec talia ingenia cum adolebunt, spero patriae proderunt, quae certe subsidiis et eiusmodi virorum fulcris eget. Hoc aspectu nullum beneficium libentius colloco aut usurpo, quam ut ad litterarum et virtutis studia publice privatimque ducam iuventutem”.

hij toe aan Dominicus Lampsonius⁶², dat hij zich voldoende aangemoedigd voelde in zijn taak indien zijn onderricht slechts aan enkelen dienstvaardigheidszin had bijgebracht⁶³.

De twee grote humanisten der Nederlanden, Erasmus en Lipsius, hebben beiden de primordiale waarde van een degelijk onderwijs dat activiteit en creativiteit van de leerling stimuleert, behartigd, als opvoedingsmiddel tot persoonlijke verrijking en tot dienstvaardigheid voor de medemens. Het verwijt dat het humanisme van de zestiende eeuw zich uitsluitend om de vorming van een elite bekommerde, daar het op het individu was gesteld⁶⁴ en zuiver esthetisch gericht⁶⁵ zonder sociaal perspectief, treft geenszins deze beide dragers van de cultuur, die hun volk moreel wilden opvoeren en hen verwijzen naar de blijvende waarden van het mens-zijn⁶⁶.

Beide humanisten blijken, meer dan men zich doorgaans bewust is, in de onderwijsmethode en in de opvoedingsleer, mensen te zijn geweest die hun tijd vooruit waren, nadat zij hun tijdgenoten stof voor baanbrekend werk hadden geleverd⁶⁷.

62. Dominicus Lampsonius (1532-1599), filoloog, raadgever van kardinaal Reginald Pole. In 1558 secretaris van de Luikse prinsbisschoppen. Cf. *BN*, XI, p. 228-233.

63. P. Burman, *Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptarum*, I, Leiden, 1727, p. 141, nr. 135: „... amem privatim et in domo mea instituere iuventutem. Non illo scholarum more, absit, nec confuse et multos, sed paucos exiguosque aliquot... producere ad rempublicam”.

64. Cf. C. J. De Vogel, *Het Humanisme en zijn historische achtergrond*, Assen, 1968, p. 19.

65. *Ibid.*, p. 12.

66. J. Kluyskens, *Een bijdrage tot de benadering van een zelfde optiek: Erasmus en Lipsius over christendom en verdraagzaamheid*, in *Handelingen XXVII der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1973, p. 181-206.

67. Cf. M. A. Nauwelaerts, *Latijnse school*, p. 214-215; *La Correspondance de Simon Verepaeus (1522-1598)*, in *Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies*, XXIII - 1974, p. 272-340.